

قرآن خطی ۴۷ برگه محمدابراهیم قمی

سید علی کسائی*

چکیده

نسخه‌ای خطی از قرآن به خط محمدابراهیم قمی در کتابخانه ملی نگهداری می‌شود که افزون بر داشتن آرایه‌های هنری اعم از تذهیب، ترصیع، سرلوح، کتیبه و نقوش محاسباتی و خطی زیبا، ویژگی دیگری هم دارد که آن را کم نظیر و شاید بی نظیر ساخته است و آن قلت اوراق است. قمی این نسخه را در ۹۴ صفحه و ۴۷ برگه به نحوی کتابت کرده که به سهولت قابل خواندن است و هر جزء قرآن در تقریباً یک برگ و نیم جای گرفته است.

کلیدواژه: قرآن، نسخه خطی، کتابخانه ملی ایران، محمدابراهیم قمی.

در مجموعه نسخه‌های خطی کتابخانه ملی یک نسخه قرآن مجید به خط محمدابراهیم قمی وجود دارد که با نسخ ارزشمند دیگر، مجموعه نسخه‌های خطی این کتابخانه را به گنجینه خطی بدل ساخته است. این نسخه در ۴۷ برگه به شماره ۹۲۳ ع توسط سیدعبدالله انوار فهرست شده و در جلد هشتم فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی به شرح زیر معرفی شده است:

ع ۹۲۳

قرآن مجید

آغاز نسخه: بسمله، الحمد لله رب العالمین، الرحمن الرحیم، مالک يوم الدين...

انجام نسخه: یوسوس فی صدور الناس من الجنه والناس

۴۷ برگ، ۳۷ سطر کامل، اندازه سطور ۲۹۰ × ۱۳۵

نوع کاغذ: خانبالغ (قابسازی شده)

نسخ، ۱۱۰۲ هـ ق، میرزا ابراهیم قمی

تزیینات جلد: روغنی، جدول زر و مشکی و قرمز و سبز و نارنجی، در وسط

گل و بوته قرمز و سبز و مشکی و زر، پرنده سیاه با قلم مشکی در وسط، بوم زر،

۲۱۰ × ۳۳۵.

تزیینات متن: سرلوحه مذهب آبی و زر و مشکی و سفید و سبز و قرمز،

جدول دور سطور گل و بوته سبز و قرمز و زر و مشکی و آبی، جدول خارجی

قرمز و زر و مشکی، بین دو جدول گل و بوته زر، بین السطور طلائاندازی دندان

موشی، شمشه برای حزب‌های قرآن. (انوار ۱۳۵۶: ۴۲۳/۸-۴۲۴؛ یا نرم‌افزار

کتابشناسی ملی ایران (رسا))

محمد ابراهیم بن محمد نصیر قمی از خوشنویسان و نسخ‌نویسان صاحب‌نام اواخر

قرن یازدهم و اوایل قرن دوازدهم است.

او استاد میرزا احمد نیریزی بوده و از استادان خوشنویسی در دوره سلطنت شاه

سلیمان و شاه سلطان حسین صفوی به شمار می‌رود. تعلیق، نستعلیق و شکسته

نستعلیق را هم بسیار خوش می‌نوشته، اما شهرت او در خط نسخ است.

می‌گویند سالی سه قرآن می‌نوشته و از دستمزد آن زندگی مرفهی داشته و تمام

عمر را مجرد و با سخاوت گذرانده است. تاریخ درگذشتش معلوم نیست، اما تا سال

۱۱۱۷ هـ ق در قید حیات بوده است (فضائلی ۱۳۶۲: ۳۵۲-۳۵۳؛ پایگاه ویکیدیا، دانشنامه

آزاد). البته فضائلی (ص ۶۱۷) در فصل شکسته این‌گونه آورده است: «او تا سال

۱۱۱۵ مسلماً در قید حیات بوده است.»

مهدی بیانی در شرح حال او می‌نویسد:

فرزند محمد نصیر، از معاریف نسخ‌نویسان ایران و در این خط استاد میرزا احمد

نیریزی مشهور است. با اینکه معروفیت آقا ابراهیم در خط نسخ است، در سایر

اقلام از جمله ثلث و رقاع و تعلیق و شکسته و نستعلیق نیز مهارت داشت و به

قول سبهر در هنر تذهیب و جلدسازی هم دست داشت و به سرعت کتابت معروف

بود. گویند سالی سه قرآن در مدت قلیلی کتابت می‌کرد و از حق‌الکتابه گزاف آن،

زندگی آسوده و مرفهی می‌کرد و تمام عمر با دست باز، مجرد گذرانید تاریخ

وفات وی را سبهر، سال ۱۱۰۰ ضبط کرده که درست نیست، زیرا که از آثار

تاریخ‌دار وی تا سال ۱۱۱۵ را نیز دیده‌ام (بیانی ۱۳۵۸: ۳ و ۴-۶۲۵-۶۲۶).

بیانی نمونه‌هایی از نسخه‌هایی را که دیده و بعضاً تا ۱۱۱۸ ق تاریخ دارد، معرفی می‌کند (همان: ۶۲۶، ۱۱۳۸-۱۱۳۹).

در مجله وحید چاپ ۱۳۵۴ ش، اشعاری از شفیعی شیرازی نقل شده که در آن شاعر از فوت این هنرمند متأثر گشته و تاریخ فوت را ۱۱۰۷ ذکر کرده است.^۱ این اشعار در قطعه‌ای تحت عنوان «ماده تاریخ فوت محمد ابراهیم» در اواخر دیوان شفیعی شیرازی و در میان قطعه‌های شعری دیگر که عمدتاً در تاریخ رویدادهای زمانش است دیده می‌شود (شفیعی شیرازی، دیوان، ص ۲۹۵-۲۹۶).^۲

در پایان قطعه آمده:

اثر سوال ز تاریخ اگر کنند بگو «روان بملک بقا شد محمد ابراهیم»

[۱۱۰۷]

به نظر آقای حسن توکلی رودسری، کارشناس اداره کل کتابهای خطی کتابخانه ملی، شفیعی این تاریخ را با حروف ابجد هم بیان کرده است. نگاهی دقیق به اشعار شفیعی که تشبیه و رمز دارد این نظر را تأیید می‌کند. مصرع آخر یعنی «روان بملک بقا شد محمد ابراهیم» براساس حروف ابجد عدد ۱۱۰۷ را نشان می‌دهد. بنابراین ذکر تاریخ در پایان اشعار به عدد، جمع اعداد حروف مصرع آخر طبق حروف ابجد، داخل گیومه بودن مصرع آخر و ترتیب ابیات نشان‌دهنده این حقیقت است که شاعر خواسته تاریخ فوق را بیان کند.

هدایت‌الله سپهر در تذکره خوشنویسان درباره محمد ابراهیم قمی می‌نویسد:

کمتر کسی بآن مزه و شیرینی و درستی خط نسخ نوشت در دیگر خطوط سرآمد روزگار گشت و در صنعت جلدسازی چون آن جناب در روزگار کمتر دیده شده است (سپهر، ص ۳۱-۳۲).

میرزا سنگلاخ خراسانی در تذکره الخطاطین مرگ وی را در سده هفتاد زندگی‌اش این‌گونه نوشته:

در احوال آقا محمد ابراهیم ملقب به کهن دبیر ... سرو قامت با استقامتش از بار روزگار زورکار همانند خمان خمید و مدت داد و زادش از سد ستین در گذشته در هفت خوان هفتاد طلسمات زحمات و مشقات افتاد ... از این عالم اشباح قدم مسرت مرسوم بعالم ارواح نهاد علیه رحمه الله (سنگلاخ خراسانی، تذکره الخطاطین، ص ۴۲۸).

با توجه به مطالب فوق در تاریخ برخی نسخه‌های معرفی‌شده مرحوم بیانی می‌توان

شک کرد مخصوصاً اینکه در یک نسخه به نقل از مرحوم بیانی در رقم عشرات تاریخ تغییری داده شده است. در دیگری فقط نام ابراهیم خوانده شده است. سه دیگر به جای قمی رقم قومی دارد. چهارمی دو تاریخ ۱۰۱۳ و ۱۱۰۳ دارد. وجود هنرمندان دیگری در قرن یازدهم قمری که رقم آقا ابراهیم داشتند هم پژوهشگر را به اشتباه می‌اندازد. به هر روی مرگ این هنرمند در اوایل قرن دوازدهم رخ داد و بررسی در تاریخ دقیق حیات محمد ابراهیم قمی به پژوهشی دیگر نیاز دارد.

بررسی نسخه

در صفحهٔ ظهریه برگ اول قرآن قمی کتابخانهٔ ملی نوشته شده:

زمان وزارت حضرت اشرف آقای نصیرالدوله مد ظلّه واصل کتابخانه گردید ۲۵
عقرب قوی نیل ۱۲۹۸ حیدرقلی شاملو عون الوزاره.
و سپس مهر کتابخانهٔ دارالفنون با سجع کتابخانهٔ مبارکهٔ دارالفنون ۱۳۳۳ در پای
این نوشته دیده می‌شود.

سه مهر دیگر با سجهای زیر هم در این صفحه نقش بسته است: «اموال دولتی
وزارت معارف ۱۳۰۶، کتابخانهٔ عمومی معارف، کتابخانهٔ ملی ۱۳۱۶»

از امتیازات این نسخه، گذشته از تذهیب و کتاب‌آرایی آن، تعداد صفحات اندک
آن در مقایسه با قرآنهای موجود است. این کتاب ۴۷ برگ یا ۹۴ صفحه دارد. با
اینکه در مقابل قرآنهای چاپی یا خطی صفحات این نسخه اندک است، این کمیت در
کیفیت نوشتار و کوچک شدن خط تأثیری نگذاشته است، به طوری که به راحتی
قابل خواندن است. این ویژگی باعث می‌شود از ورق زدن زیاد قرآن در قرائت
خودداری شود و برای کسانی که می‌خواهند ختم قرآن نمایند، قرائت به سهولت
انجام شود. هر جزء از سی جزء این نسخه حدوداً ۱/۵ برگ یا سه صفحه است.
یعنی قاری یک جزء را، که معمولاً در قرآن‌های جیبی متداول امروز بیش از ده برگ
یا بیست صفحه است، در یک برگ و نیم یا سه صفحه قرائت می‌کند، بدون آنکه
خطوط ریز و یا کلمات فشرده و درهم تنیده باشند.

زینت بابک‌فرد، از پیشکسوتان نسخ خطی کتابخانهٔ ملی و سرپرست اسبق
بخش خطی کتابخانهٔ ملی که در معرفی این نسخه به کتابخانهٔ ملی و سپس به این
جانب دخیل بوده است، بر منحصر بودن این نسخه و قابلیت چاپ آن تأکید دارد. به

نظر او این نسخه قرآن کاملی است که مطالب آن دنبال هم است و طبق معمول قرآن‌ها سرسوره‌ها جدا نیست. این نسخه نفیس است و خطی بسیار عالی دارد و از این قابلیت برخوردار است که ترجمه فارسی بدان اضافه شود و اگر همین طور چاپ شود ارزش بین‌المللی، حداقل در میان کشورهای عربی‌زبان، خواهد داشت. جلد آن نیز بی‌نظیر است. این نسخه همچنین دارای تزئینات بیرونی در حاشیه با خواص سور است. شمسه زرین بین جدول درونی و بیرونی میان دو آویز گوشواره مانند با برگه‌های زرین شنگرف و لاجورد، همراه دو نیم‌ترنج با آرایش لاجورد و زر تزیین شده است. خواص سور در حاشیه به قلم شکسته نستعلیق بسیار زیبا تحریر یافته و کاتب حاشیه در بیان خواص سوره نور و تاریخ کتابتش را این‌گونه معرفی کرده است:

بسم الله تعالى شأنه از حضرت سیدالمرسلین ... حرره الفقیر محمد رشید شریف بیگدلی مستوفی سنه ۱۲۹۵.

این حاشیه که به خط شکسته نستعلیق و دارای رقم است نشان می‌دهد که حواشی دیگر که با همین خط و در فضل خواندن سایر سور است در تاریخ ۱۲۹۵ توسط محمدرشید شریف بیگدلی مستوفی تحریر یافته است. حاشیه‌نویس در چند حاشیه دیگر هم نام خود و تاریخ کتابت حاشیه را بیان کرده است.

فرزان عزیززاده، نسخه‌شناس کتابخانه ملی، موزه‌دار مسئول و مدیر اسبق موزه عباسی، بخشی از نسخه مورد نظر را با این توصیفات شناسایی کرده است:

این نسخه از قرآن کریم که به شیوه نسخ تحریری ایرانی نگاشته شده، مذهب و مرصع، با سرلوح طرح تاجی، با کتیبه بازوبندی در ذیل سرلوح است. بین‌السطور ابری‌سازی ساده بدون هیچگونه علائم و نقوش و تزئینات ثانوی دیده می‌شود. نشانه‌های پایانی آیات در مواضع مربوط به صورت مذهب آمده است. ایضاً رموز تجویدی - سجاوندی - به صورت خفی شنجرفی است. عناوین و عدد آیات و سور به شیوه ثلث رقاعی نگاشته شده است. حواشی از جدول‌کشی مضاعف برخوردار است و در سه صفحه اول جدول‌کشی الوان و حاشیه خارجی تشعیری و غبارافشان است و در صفحه آغازین تزئین جداول با سمسه زرین و شرفه‌های بسیار کوتاه مشاهده می‌شود. کمندکشی مضاعف حاشیه خارجی همه صفحات کتاب را دربر می‌گیرد. کاربرد وسیع زر و لاجورد در تذهیبات تأثیر از مکتب تیموری را نشان می‌دهد. در حواشی صفحات نظام محاسباتی آیات با نقوش هندسی به شکل ترنج کویکی مذهب و نیم ترنج تزئین یافته و در بعضی

صفحات کتیبه‌سازی شده است که در آن موضوعاتی نظیر خواص سور، به قلم شکسته نستعلیق به فارسی و عربی تحریر یافته و نسبت به متن متأخر است. این نسخه با شیرازه تدهوخت و فرم‌های مجزاً بوده است. جلد نسخه، لاک، روغنی و دولنگه است. در رویه آن، نقش میانی به صورت ترنج لوزی با طرح گل و مرغ‌سازی ایرانی به شیوه پرداز دیده می‌شود. در حواشی طرح اسلیمی ماری به زر به صورت افشان دارد که در سراسر بوم تکرار شده است. البته نقوش اسلیمی به واسطه هم‌رنگی با بوم — که به رنگ طلایی است — با قلم‌گیری (تحریر مشکلی) از بوم تفکیک شده‌اند. همچنین در حواشی نقوش ساده، تسمه زرین همراه با گره‌سازی وجود دارد. اندرون جلد، ساده به رنگ عنابی، با حاشیه جدول زرین و عناصر ساده تزئینی به زر است. عطف جلد از تیماج است و جلد این نسخه نفیس و الحاقی و نسبت به متن متأخر است و شواهد متعدد در این مدعی وجود دارد.^۳ آیه شریفه تحدی (آیه ۸۸ سوره مبارکه الاسراء) در دو لچک ذیل صفحه خاتمه نسخه و جوار سوره مبارکه ناس به قلم سیاهی به شیوه رقاع تحریر یافته است، موضوع اخیر قاعدتاً در عموم قریب به اتفاق نسخه‌های خطی قرآن کریم در آغاز قرار گرفته است. لیکن تحریر این آیه در موضع کنونی از موارد استثنائی است.

قرآنهاى ديگر کتابخانه ملی از نظر تعداد اوراق

قرآنهاى ديگر فهرست‌شده کتابخانه ملی از نظر تعداد اوراق متفاوت‌اند و شمار آنها عمدتاً صدها ورق و بعضاً بیش از صد برگ است. البته چند نسخه با اوراق کمتر از صد برگ و حتى با اوراق کمتر از این نسخه هم دیده می‌شود، اما امتیازات آنها خصوصاً از نظر خوانا و نفیس بودن همچون نسخه مورد نظر ما نیست. مثلاً:

۱. قرآن شماره ۵۶۰۴ ع در ۳۱ برگ که در تاریخ ۱۱۰۳ ق کتابت شده و دارای صفحات بیست سطری در اندازه سطور ۱۸۰×۹۰ و به خط درویش است. این نسخه قطع کوچکی دارد و با خط ریز نوشته شده به طوری که بدون ذره‌بین کمی مشکل خواننده می‌شود و چشم را خسته می‌کند. در معرفی این نسخه آمده است که به خط خفی کتابت شده و بعضی اوراق آن فرسوده و ناقص است.

۲. نسخه شماره ۶۰۱۰ ع در ۸۵ برگ که هر جزئی حدوداً در ۲/۵ برگ یا پنج صفحه قرار گرفته، دارای ۳۱ سطر در اندازه سطور ۱۹۵×۱۱۵ است و در تاریخ ۱۱۰۱ ق به کتابت عبدالصبور درآمد. این نسخه با اینکه به راحتی خوانا است،

علاوه بر افزون بودن صفحاتش نسبت به قرآن قمی، از آرایه‌های زیبا برخوردار نیست و با نسخه قمی قابل مقایسه نیست.

۳. نسخه ۸۶۶ ع که در ۹۸ برگ ۲۹ سطری در اندازه ۷۵×۱۵۰ است و مورخ ۱۰۹۷ ق به دست محمدصادق بن محمد مؤمن اصفهانی به تحریر درآمد. هر جزء آن حدوداً در شش صفحه جای دارد. این نسخه هر چند به خطی زیبا و خوانا با صفحاتی روشن و سرلوحی زیبا و قطعی کوچک و در جای خود نسخه‌ای ارزشمند و قابل اعتنا است، از نظر تزئینات و آرایه‌ها به پای نسخه قمی نمی‌رسد.

۴. نسخه ۵۵۱۱ ع دارای ۱۱۸ برگ ۲۳ سطری در اندازه سطور ۹۵×۱۶۵ که مورخ ۱۱۰۲ ق توسط عبدالعظیم بن علی رضا رضوی قمی در اصفهان کتابت شده است. این نسخه هر چند دارای خطی زیبا و خوانا و تزئینات ارزشمندی است و نام سوره‌ها در نگاره‌های زرین بالای صفحه‌ها آمده و علائم خوب و بد برای استخاره هم در نگاره‌های زرین در بالای صفحات نقش بسته و هر جزء تقریباً در چهار برگ قرار دارد، از نظر تذهیب و تزئینات به حد قرآن قمی نمی‌رسد.

۵. نسخه ۵۶۱۹ ع دارای ۱۲۵ برگ ۲۷ سطری در اندازه سطور ۸۵×۱۵۰ که به خط محمدزمان مشهدی کتابت شد. این نسخه هر چند خوانا و دارای برخی حواشی در خواص سور است، از نظر تذهیب با قرآن قمی قابل مقایسه نیست.

آثار دیگر قمی

از محمدابراهیم قمی قرآنی دیگر در کتابخانه ملی وجود دارد که به رغم نفاستش دارای اوراقی بیش از نسخه‌های فوق‌الذکر و نسخه ۴۷ برگی مورد نظر است و به حدوداً ۱۷۵ برگ می‌رسد و هر جزء در بیش از ده صفحه قرار گرفته است. متن ظهیری ۲ برگ دوم، که اشاره به خط محمدابراهیم قمی روی پوست دارد، و بررسی خط این نسخه و همچنین یکسانی علائم تجویدی و سجاوندی آن نسخه با قرآن مورد نظر نشان می‌دهد که کاتب هر دو نسخه یک نفر یعنی محمدابراهیم قمی بوده است. این نسخه هنوز فهرست نشده است.

در کتابخانه‌های دیگر هم آثار محمدابراهیم قمی وجود دارد که از جمله آنهاست:

۱. گنجینه کتب و نفایس کاخ گلستان یا کتابخانه سلطنتی سابق. در کتاب

فهرست قرآنهاي خطي کتابخانه سلطنتي نسخه‌اي به کتابت همين کاتب به ابعاد $11/5 \times 18/5$ در ۶۷۱ صفحه و هر صفحه چهارده سطر معرفي شده است (آتاباي ۱۳۵۱: ۸-۱۰).

۲. موزه ملي قرآن کریم. اين موزه نسخه‌اي به تاريخ ۱۱۰۷ ق از همين خوشنويس معرفي کرده است.^۴

۳. کتابخانه مرکزی دانشگاه اصفهان. اين کتابخانه از نگهداری قرآنی به خط قمی کتابت سال ۱۰۶۰ ق خبر داده است.^۵

۴. مجموعه مرحوم بياني. مهدی بياني در کتاب *احوال و آثار خوشنويسان* از یک قطعه مرقع به تاريخ ۱۱۰۲ ق و یک قطعه نسخ کتابت جلی خوش به تاريخ ۱۱۰۶ ق به خط قمی یاد کرده است (بياني ۱۳۵۸: ۳ و ۱۱۳۸/۴).

۵. مجموعه مهدوی. مرحوم بياني در کتابش از صحيفه‌اي به تاريخ ۱۱۱۲ ق در مجموعه مهدوی هم خبر داده است (همانجا).

در پایگاه اينترنتی صرير قلم یک قطعه خط نسخ روی پوست به ابعاد $15 \times 11/4$ از محمدابراهيم قمی که در قرن يازده هجری قمری کتابت شده، به نمايش گذاشته است.^۶

نگاهی مجدد به اين نسخه

نسخه حاضر از نگاههای متفاوت قابل تعريف است. با نگاهی به قسمتهای گوناگون آن، نکاتی به شرح زیر قابل طرح‌اند:

۱. آرایه‌ها: قرآن قمی در حواشی آرایه‌هایی دارد که به عنوان علائم جزء و نیم جزء و حزب و مانند آنها به کار رفته و زیبایی خاصی به اين نسخه داده است، مثلاً: الف. ستاره هشت‌پر با دنباله‌های تزئینی آن به نشانه آغاز جزء. ستاره هشت‌پر با هشت گل در زوایای بين آنها و چهار گل در چهار طرف که به صورت قرینه قرار گرفته‌اند، محاط شده است. اين دوازده گل شاید نشانه‌ای از دوازده امام معصوم باشند (تصویر ۱).

ب. شمسه با دنباله‌های تزئینی آن به نشانه حزب. شمسه‌های معرف حزب هم از هشت‌پر تشکیل یافته که مانند ستاره نشانگر جزء با هشت و چهار یعنی مجموعاً

دوازده گل احاطه گشته است (تصویر ۲).

ج. شبه‌نیم‌ترنج با دنباله‌های تزئینی آن به نشانه نیم جزء. در این آرایه عمدتاً هشت برگ دیده می‌شود (تصویر ۳).

د. کتیبه عمودی حاوی فضیلت قرائت هر سوره با نقل روایت از معصوم (ع) که در حاشیه صفحه آغازین سوره آمده است (تصویر ۴).

فاصله آرایه‌های تزئینی تقسیمات قرآنی اعم از حزب و نیم جزء و جزء آنقدر کم است که در هر صفحه حداقل یک آرایه یا نشانه دیده می‌شود. گاه تعداد این نشانه‌ها به دو نشانه در هر صفحه می‌رسد و گاه مانند صفحه ۶۱ و ۶۴ سه و چهار آرایه فوق‌الذکر دیده می‌شود (تصویر ۵ و ۶).

۲. جلد: جلد دارای پنج جدول است که در جدول اول تصویر گل و مرغ در طرحی شبه‌ترنج در وسط قرار دارد و در اطراف آن در تمام جدول اول طرحها به زر منقش شده و نمایی زرین به جلد داده است. تعداد زیادی گل و بوته زرین در بوم زر در جدول اول به صورت متقارن در اطراف طرح شبه‌ترنج قرار گرفته است. جداول با رنگهای سرخ و سبز از هم تفکیک شده و متن سه جدول زر و یک جدول شنگرف است. نگارگریهای این جلد روغنی آن را به یکی از جلدهای بی‌نظیر بدل ساخته است (تصویر ۷).

۳. متن: همان‌گونه که در کتابت نسخ خطی قرآن معمول بوده، آیات بدون شماره‌گذاری بوده و برای تزئین با گل چندپر ختم می‌شدند. سرسوره‌ها که با ذکر نام سوره با خط ثلث و رنگ سرخ و ذکر تعداد آیات بلافاصله در آغاز سوره و در پایان سوره قبل و بدون قرار گرفتن در کتیبه بازوبندی آمده، رعایت موضوع اندک شدن اوراق نسخه را در نظر کاتب نشان می‌دهد.

۴. برگه‌های آغازین: صفحه اول دارای یک سرلوح مذهب با طرح کنگره‌ای و دو کتیبه بازوبندی زرین در آغاز است که مابینشان جمله بسم الله الرحمن الرحیم تحریر یافته است. در سه صفحه آغازین که تقریباً جزء اول قرآن را در بر می‌گیرد، جدول بیرونی تماماً منقش به گل و برگ است. حاشیه آرایه‌های تشعیری دارد و تقریباً تمام صفحات پر از نقوش است (تصویر ۸).

۵. انجامه: کاتب با این عبارت نسخه را به اتمام رسانده:

هو

قد تشرفت بتسطير سطور هذا الفرقان الحميد و برقيم رقوم ذلك القران المجيد الذي لاتجدله نظيرا كما قال عز من قائل قل لئن اجتمعت الانس و الجن على ان ياتوا بمثل هذا القران لياتوا بمثله و لو كان بعضهم لبعض ظهيرا في شهر محرم الحرام سنه ۱۱۰۲ من الهجره المقدسه و انا العبد الراجي محمد ابراهيم القمي.

۶. حاشیه: محمدرشید شریف بیگدلی، کاتب حواشی، در بعضی حواشی از جمله در ابتدای سوره آل عمران پس از بیان فضیلت قرائت سوره از خداوند می‌خواهد که به وی توفیق اتمام نوشتن خواص سوره را تا پایان این نسخه عنایت فرماید (تصویر ۹).

پی‌نوشتها

۱. نک: مجله وحید، زبان و ادبیات، ۱۳۵۴ ش، شماره ۱۸۲، ص ۴۸۶، «تاریخ فوت محمد ابراهیم قمی استاد نامدار خط» از شفیعی شیرازی، قابل دسترس در پایگاه اینترنتی:

تاریخ فوت آقا محمدابراهیم قمی

هزار حیف که رفت از جهان محیط هنر
کشید طرح غمی چرخ کینه جو که بود
نمی‌رسد به نظر در قلمرو ایجاد
ز گریه دیده مردم بود سفید چو صاد
نبود هفت قلم در کفش هنرپرداز
بود جریده ایام بعد ازین ناخوش
جهانی از غم این صیرفی پریشان‌اند
بزرگوار خدایا به حق لوح و قلم
اثر سوال ز تاریخ اگر کنند بگو
وزو جواهر خط ماند همچو در یتیم
جو لام الف دل اهل قلم ز غصه دو نیم
کسی که داغ به دل نیست از غمش چون جیم
ز غصه تنگ دل دوستان چو حلقه میم
به دست داشت ز شهرت کلید هفت‌اقلیم
به چشم اهل هنر همچو خط بی‌تعلیم
که گشت نقد هنر ناپدید چو زر و سیم
که باز کن در رحمت به او ز لطف عمیم
«روان بملک بقا شد محمد ابراهیم»

۳. بررسی آقای فرزاد عزیززاده در کتابخانه ملی، مورخ شنبه ۸۸/۷/۴

4. <http://www.quranmuseum.ir/index.php>

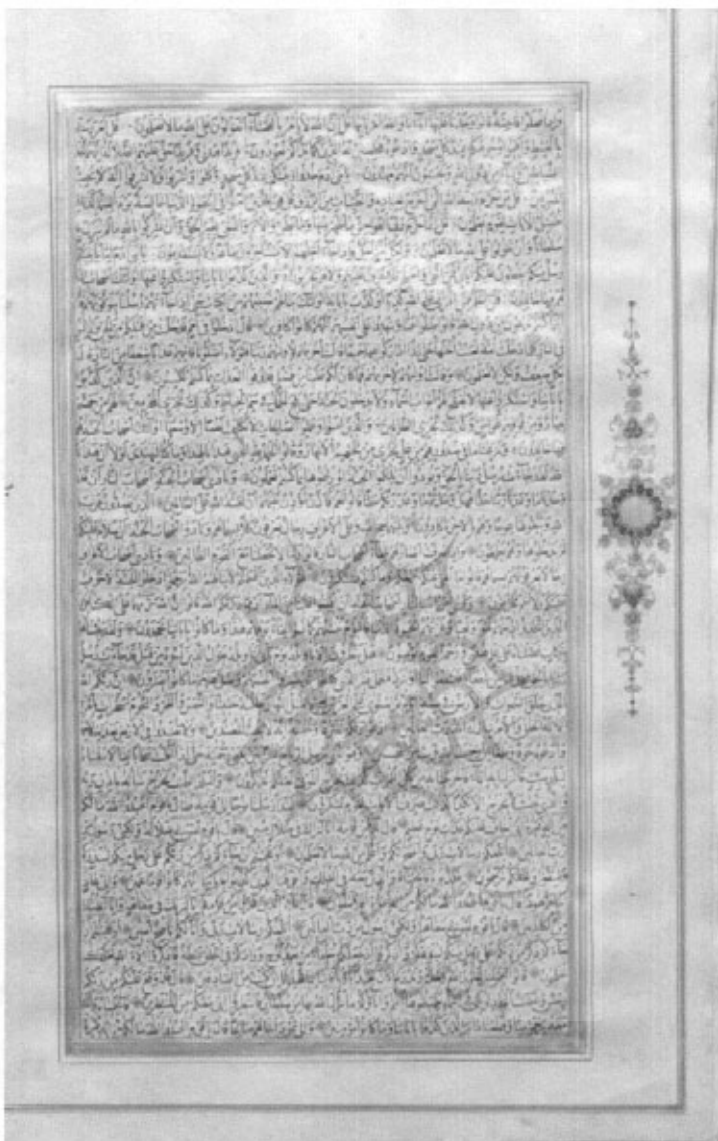
۵. به نقل از پایگاه اطلاع‌رسانی دانشگاه اصفهان:

<http://www.aftab.ir/lifestyle/view/128071>

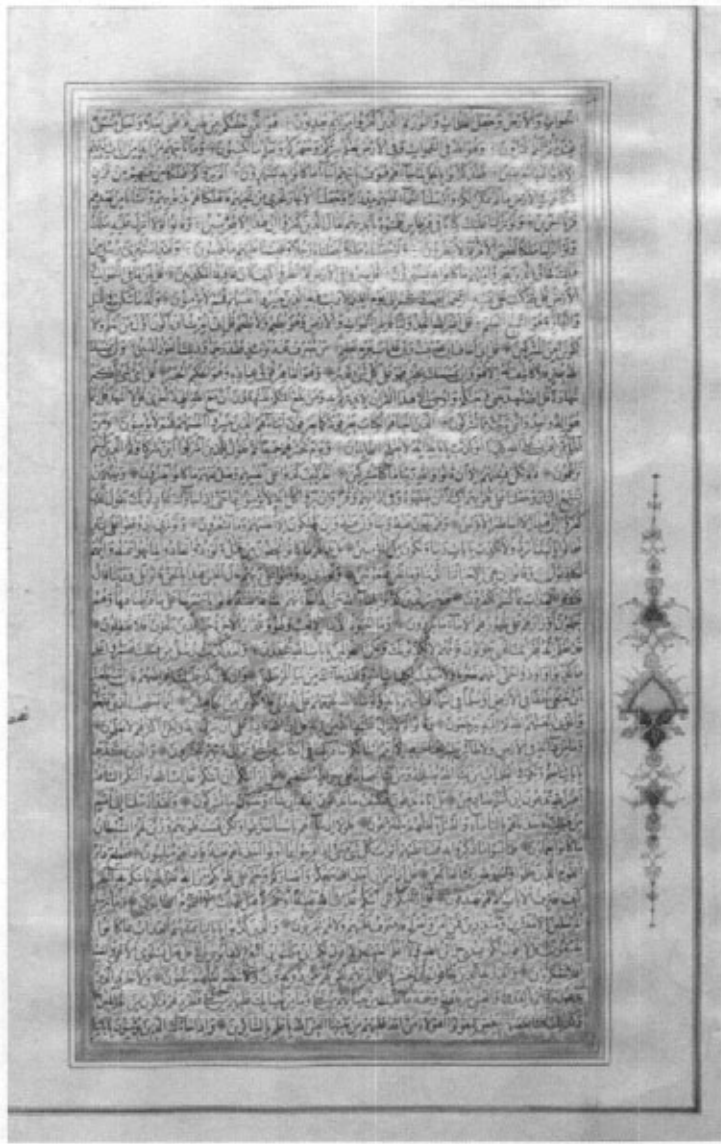
6. <http://www.sarireghalam.com/public/gallery%20.aspx>

منابع

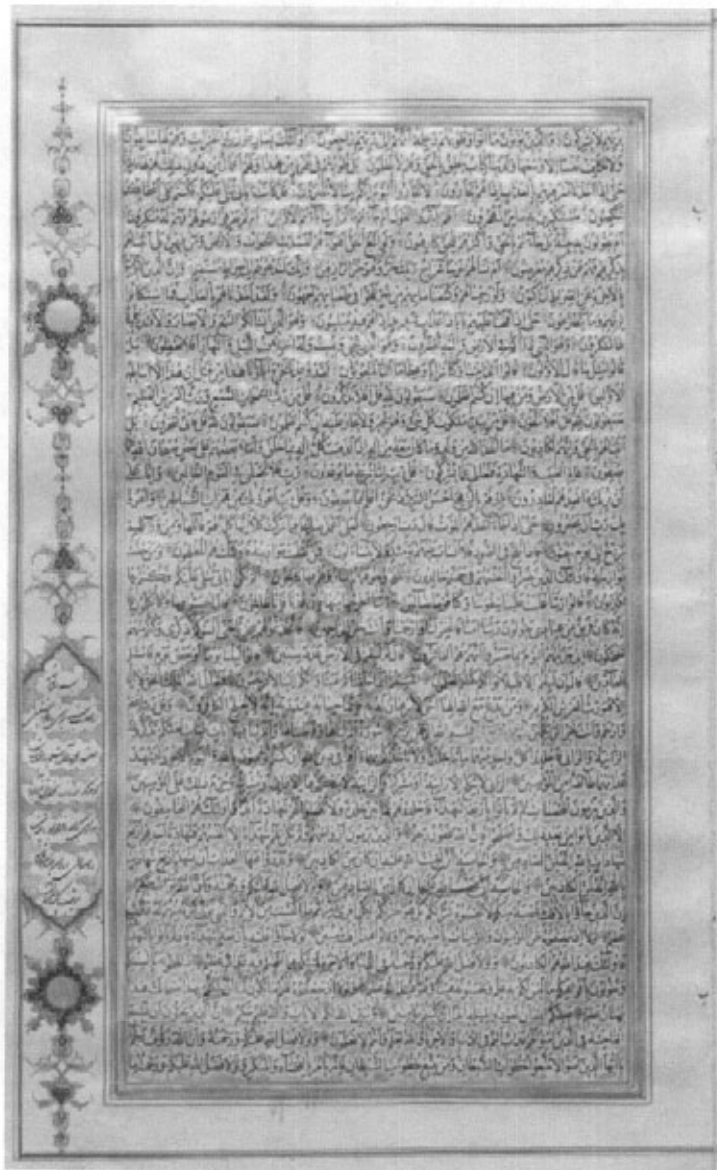
- آتابای، بدری، ۱۳۵۱ ش، فهرست قرآنهای خطی کتابخانه سلطنتی، تهران.
- انوار، سید عبدالله، ۱۳۵۶ ش، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی، ج ۸ (کتب عربی)، تهران.
- بیانی، مهدی، ۱۳۵۸ ش، احوال و آثار خوشنویسان، ج ۳ و ۴، تهران.
- پایگاه اینترنتی صریر قلم: <http://www.sarireghalam.com/public/gallery%20.aspx>
- پایگاه اینترنتی مجلات تخصصی:
<http://www.noormags.com/View/Magazine/ViewPages.aspx?ArticleId=204587>
- سپهر، هدایت‌الله، تذکره خوشنویسان، نسخه ۱۰۹۵۹ چاپ سنگی، تهران، کتابخانه ملی ایران.
- سنگلاخ خراسانی، میرزا، تذکره الخطاطین مسمی بامتحان الفضلاء، تبریز، مطبع آقا محمدرضا کربلایی اسدآقا (نسخه ۱۶۳۰۷ چاپ سنگی کتابخانه ملی ایران)، ۱۲۹۵ ق.
- شفیعی شیرازی، دیوان، به کوشش رضا عبداللهی، تهران، ۱۳۷۲ ش.
- فضائلی، حبیب‌الله، ۱۳۶۲ ش، اطلس خط (تحقیق در خطوط اسلامی)، ج ۲، تهران.
- نرم‌افزار کتابشناسی ملی ایران (رسا) قابل دسترس از طریق پایگاه اینترنتی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران:
<http://www.nlai.ir>
- <http://www.aftab.ir/life style/view/12807>
- <http://www.ui.ac.ir/fa/index.php>

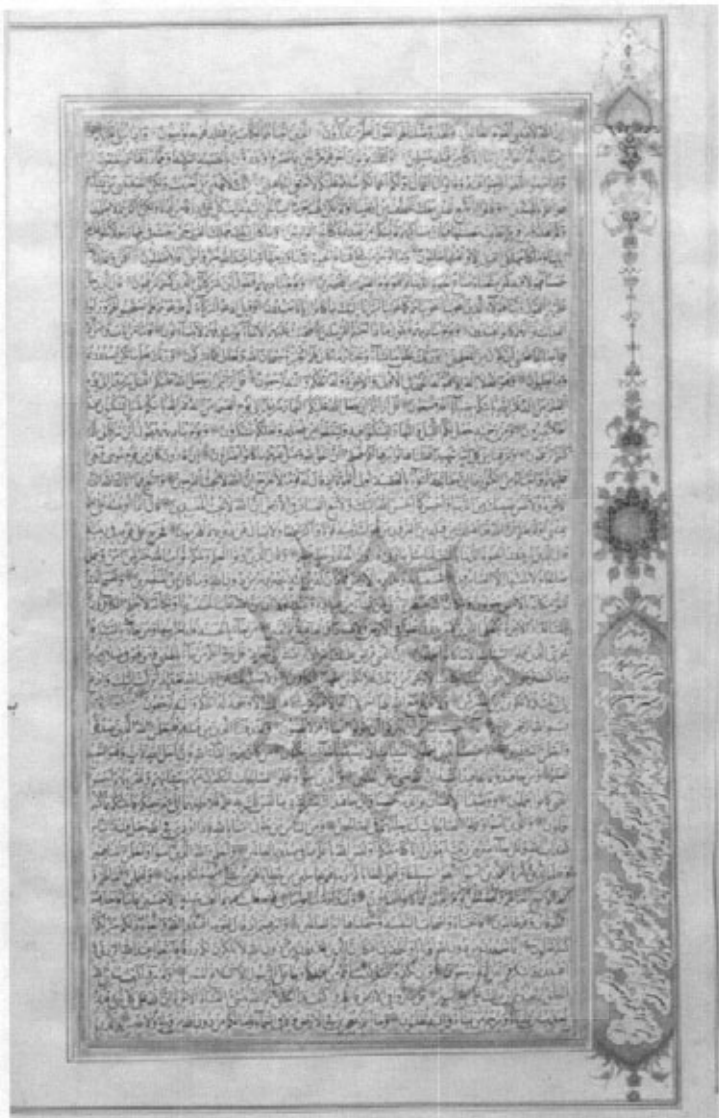

تصویر ۲

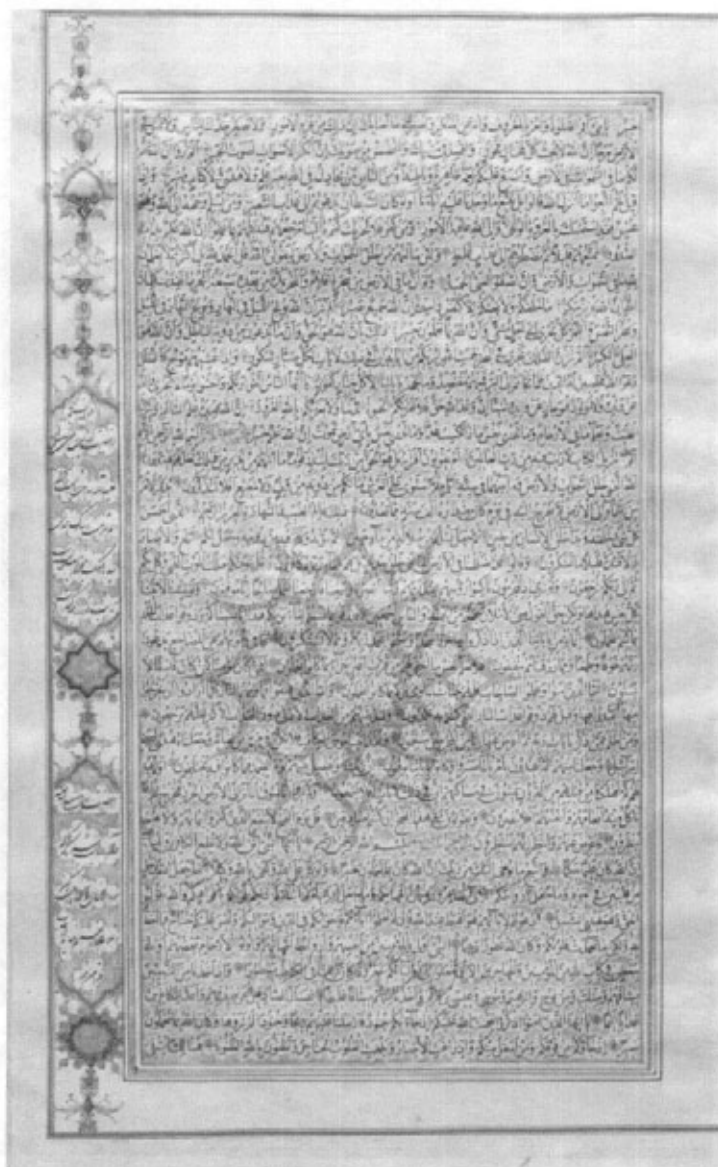

تصویر ۳

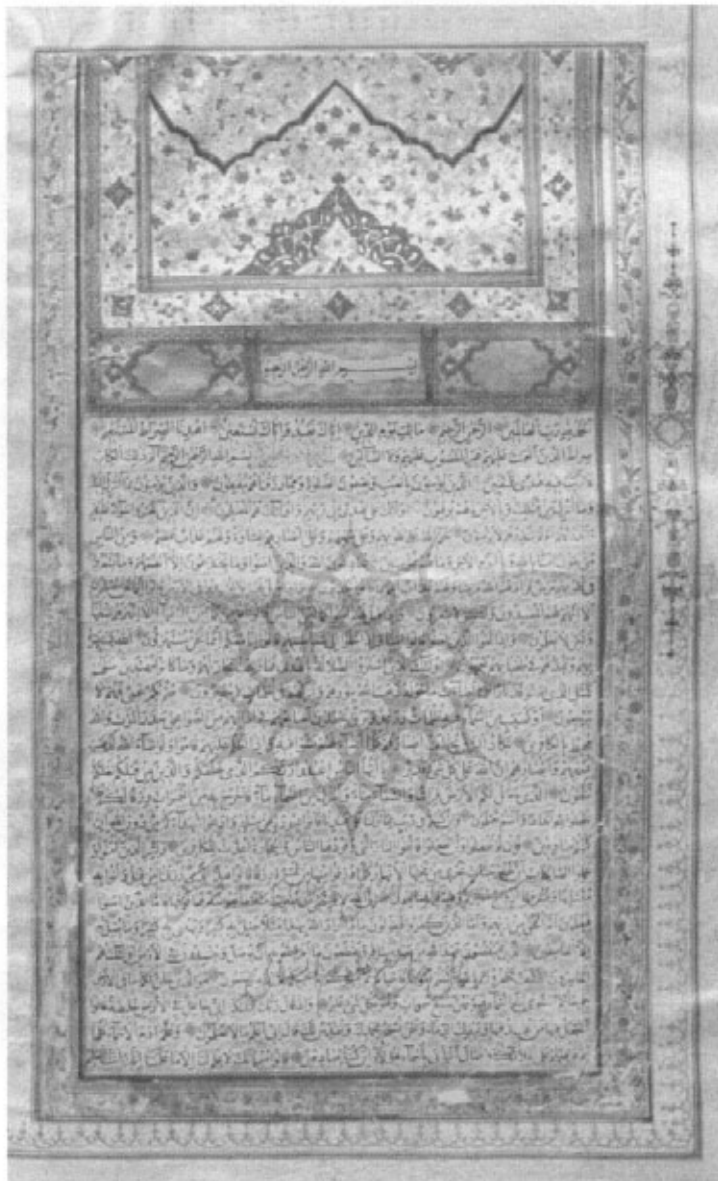
تصویر ۵

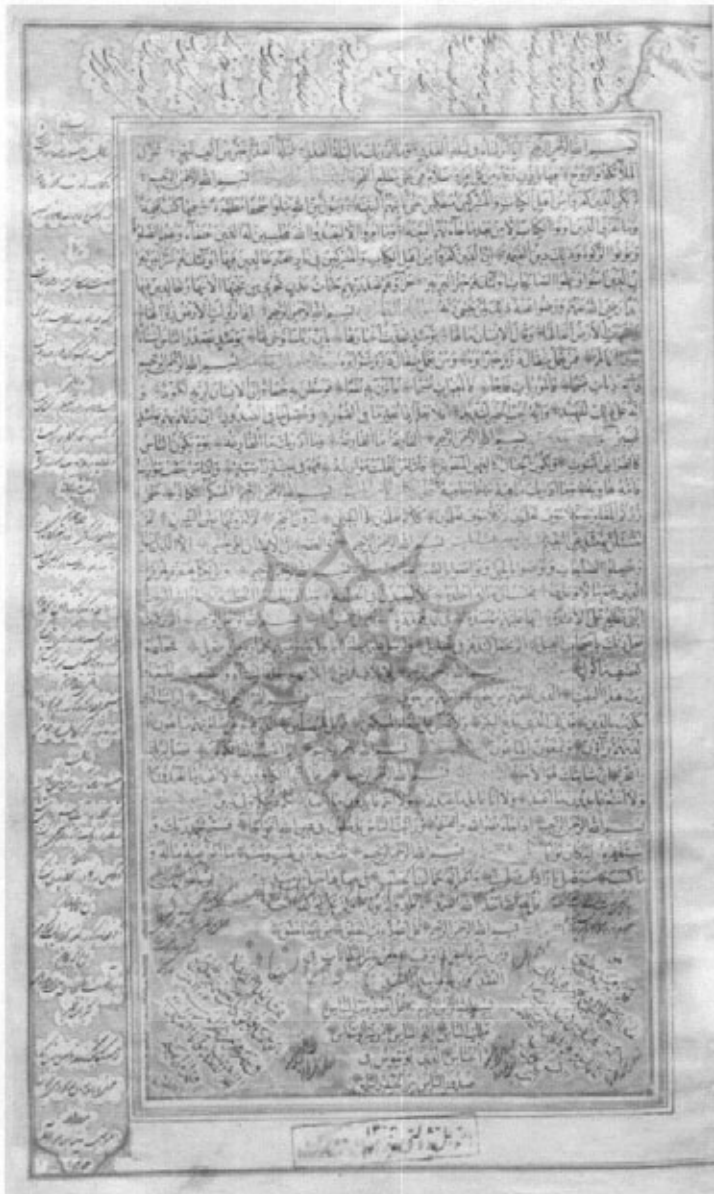
تصویر ۶

تصویر ۷

تصویر ۸

تصویر ٩